

Utopia: droomland of angstdroom?

Op 14 december 1516 stuurde Thomas More een brief aan zijn vriend Erasmus waarin hij hem vertelt er nog steeds aan te denken, dat de bewoners van Utopia hem het vorstenambt wilden aanbieden. 'Ik zie mezelf al gekroond,' schrijft hij, 'met diadeem en scepter... zo begroet ik heersers uit andere landen die er idioot uitzien in hun uitdossingen. Maar ik zal nooit oude vrienden vergeten uit de tijd toen ik een gewone burger was...'

▷ Standbeeld van Thomas More in Londen. Aan de politieke carrière van More kwam een einde toen Engelse koning Hendrik VIII zich van Rome afkeerde om de scheiding van zijn vrouw Catharina van Aragon mogelijk te maken. More weigerde de Act of Supremacy, die Hendrik VIII officieel aan het hoofd stelde van de church of England, te ondertekenen. Daarop werd hij opgesloten in de Tower en later onthoofd.

Het bekendste werk van de Engelse humanist Thomas More (1478-1535) is ongetwijfeld *Utopia*. Het had destijds – in 1516 – al direct een enorm succes en die populariteit is er niet minder op geworden. Zozeer zelfs, dat het woord 'utopie' tegenwoordig als het ware een merknaam is. De grote Van Dale geeft: Utopie, 'denkbeeldig, ideaal land, niet te verwezenlijken ideaal, geschrift over zo'n droombeeld, ontwerp van een ideale toestand'. Bij 'Utopia' lezen we: 'Engelse verkorte titel van het werk van Sir Thomas More (1478-1535), de benaming van een ideaal eiland, gevormd van het Griekse 'ou' (niet) en 'topos' (plaats), dus: nergens. Naam van een denkbeeldige, volmaakt gelukkige staat, waar alles volkomen is, land van belofte. Synoniemen: droomland, heilstaat'. Ideaal, droomland, heilstaat, volmaakt gelukkige staat, dat is wat we tegenwoordig bedoelen als we de begrippen utopie en utopisch gebruiken en dan vooral in de zin van 'niet te verwezenlijken ideaal'. We zouden hieruit kunnen concluderen dat More in *Utopia* de ideale staat heeft beschreven. Maar is dat wel zo?

Thomas More reist naar de Nederlanden

Laten we om te beginnen eens kijken naar de omstandigheden waaronder dit boekje het licht zag. Het was voorjaar 1515 en Thomas More ontving een aanvraag van de King's Council, de adviesraad van koning Hendrik

Dr. Petty Bange is universitair docente middeleeuwse geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

VIII, en de Merchant Adventurers, het gilde van kooplieden die overzee handel dreven, om naar Vlaanderen te reizen als lid van een delegatie die commerciële en diplomatieke verdragen tot stand moest brengen; het ging om de wolhandel, tollens en belastingen. More was onder andere deskundig op het gebied van het handelsrecht. In Brugge moesten zodoende zaken worden gedaan. Het lijkt misschien wat merkwaardig dat More deel uitmaakte van een dergelijk gezantschap, maar in die tijd werd steeds gebruikelijker dat humanisten, of zij nu geestelijken of leken waren, hun vorst vertegenwoordigden op het politiek-diplomatieke vlak. Vorsten maakten ruzie en humanisten onderhandelden. En More was natuurlijk een professionele jurist, die al heel wat zaken succesvol had geregeld. Op 12 mei ging het gezelschap scheep, waarschijnlijk in een klein Engels koopvaardijship, samen met een lading wol en wellicht levende dieren. Na aankomst in Brugge was men de eerste twee weken gedoemd tot nietsdoen, want de vertegenwoordigers van keizer Karel – die de ‘opperheer’ van de Nederlanden was – waren nog niet aangekomen. Eind mei werd Thomas bezocht door zijn vriend Erasmus die van Londen naar Bazel reisde. Toen de onderhandelingen eenmaal begonnen, liepen ze ook nog eens niet zo soepel. Er speelden allerlei secundaire kwesties een rol, die vertraging veroorzaakten. In de tweede week van juli schreven de ambassadeurs naar Londen dat ze meer geld nodig hadden. De geplande twee maanden, waarop Thomas had gehoopt, werden er wel wat meer! Voordat alles was opgelost mocht de delegatie namelijk niet terugkeren naar Engeland.

Ontmoeting met Pieter Gilles

Toen eind juli de ‘Nederlandse’ commissie naar Brussel vertrok om nadere instructies te ontvangen, ging More naar Antwerpen. Hij had goede relaties met het stadsbestuur aldaar omdat hij al eens had bemiddeld in een conflict. Thomas verbleef hier een tijd bij de eerste secretaris van Antwerpen, Pieter Gilles, een goede vriend van Erasmus die ook zijn vriend zou worden. Hij maakte deze Pieter onsterfelijk door hem een rol toe te bedelen in *Utopia* (waarover later meer). In deze tijd van gedwongen nietsdoen overdacht More de situatie van West-Europa. De pas aangetreden Franse koning Frans I bijvoorbeeld was zijn regeerperiode al meteen agressief begonnen door Milaan in te nemen. En ook zijn eigen koning, Hendrik VIII, zag er geen been in te stoken tussen vorsten op het continent die hij als zijn tegenstanders zag. Hij begon zich af te vragen hoe een ideale samenleving, een samenleving zonder oorlog en geweld, eruit zou zien. En zo ging hij aan het compone-

▽
In 1935, 400 jaar na zijn executie, werd Thomas More heilig verklaard. Sint Thomas More is de beschermheilige van advocaten en staatslieden.

Portret door
Holbein de Jonge,
ca 1527.

ren. Aanvankelijk koos hij als titel *De optimo Reipublicae statu* – Over de beste toestand van een samenleving. Deze titel werd echter al snel de ondertitel. De hoofdtitel werd *Utopia*, op zich al dubbelzinnig. Utopia betekent zoals eerder gezegd ‘geen plaats’. Maar de begin-U kan ook het Griekse eu vertegenwoordigen: dan staat er ‘goede plaats’. De goede plaats is dus nergens! Eind september keerde More terug naar Brugge en begon hij zijn gedachten op papier te zetten. ‘Thomas More’s journey to Utopia was by way of the Netherlands’, zegt Peter Ackroyd in zijn More-biografie uit 1998. Korte tijd later, begin oktober, mocht de delegatie Vlaanderen verlaten en haastte More zich naar huis. De beschrijving van het eiland Utopia zat in zijn bagage.

Eenmaal thuisgekomen slokten alle dagelijkse beslommelingen zijn tijd snel weer op, zodat hij er niet direct toe kwam zijn werkje aan een drukker aan te bieden. Wel vond hij nog tijd om tussen de bedrijven door een aanvulling te schrijven op het gedeelte dat hij in de Nederlanden had geschreven. In dit deel, dat hij als

deel 1 aan de beschrijving van Utopia liet voorafgaan, maakt hij duidelijk dat de maatschappij waarin hij en zijn tijdgenoten leven geen ideale samenleving is, en dat de mensen dus zullen moeten roeien met de riemen die ze hebben. Het kwaad kan niet uitgebannen worden, en daarom moet men er maar het beste van maken. Dat betekent overigens niet dat men bij de pakken moet gaan neerzitten, want zoals één van de beroemdste zinnen uit de tekst luidt: ‘You must not abandon the ship in a storm because you cannot control the winds’.

Deel I: kritiek op Engeland

More begint dit eerste deel met een beschrijving van zijn verblijf in Brugge en Antwerpen en zijn ontmoeting met bovengenoemde Pieter Gilles. Deze zag hij op een dag, zo vertelt hij, staan praten met een hem onbekende man die er als een zeekapitein uitzag. De man stelt zich voor als Raphael (‘God geneest’) Hythlodæus (‘praatjesverkoper’). Zo wordt meteen duidelijk dat dit een fictief personage is, al wordt hij zeer levensecht voorgesteld. De kapitein vertelt dat hij op reis is geweest

met Amerigo Vespucci – de naamgever van het Amerikaanse continent – en dat hij na die reis vijf jaren op het eiland Utopia heeft doorgebracht. Op de suggestie van Pieter dat hij met deze ervaring wellicht in dienst van een koning zou kunnen treden, reageert hij nogal sceptisch: koningen willen immers alleen maar oorlog voeren? Hij vertelt dat hij een poos in Engeland is geweest, waar hij ten huize van kardinaal Morton logeerde – bij wie More zelf als kind enige tijd had gewoond. Daar werden aan tafel nogal eens flinke discussies gevoerd. Zo bijvoorbeeld over het Engelse strafstelsel, dat volgens Raphael veel te streng was. Als een dief de doodstraf wachtte, zou hij zijn slachtoffer gemakkelijker om zeep helpen: deze kon niet meer tegen hem getuigen en als hij gepakt zou worden, zou de straf hetzelfde zijn als bij diefstal: de strop. Hij pleit dus voor proportionele straffen. Ook het verschijnsel van huursoldaten wordt door Raphael bekritiseerd: die zijn zo arm, dat ze wel moeten stelen om in leven te blijven. Hij spreekt eveneens over de destijds omstreden kwestie van de zogenaamde *enclosures*, omheinde terreinen waar grote

heren hun schapen laten weiden, ten nadele van kleine boeren, wie zo hun land werd afgepakt. Ten slotte merkt hij op dat het meeste kwaad wordt veroorzaakt door privébezit. In Utopia is dit helemaal afgeschaft. Dit is voor More en Gilles aanleiding om hem te vragen eens wat meer over dat eiland te vertellen.

Utopia of 'nergensland'

'Het betoog van Raphael Hythlodæus of de beste vorm van een gemeenebest, opgetekend door Thomas More, undersheriff van Londen'

Met deze uitvoerige titel begint More, c.q. zijn alter ego Raphael, zijn beschrijving van het eiland. Eerst vertelt deze over de omvang ervan en de strategische ligging: vijanden hebben er niet gemakkelijk toegang. De naam Utopia is afkomstig van koning Utopos die het land destijds veroverde en een kanaal liet graven, zodat het een eiland zou worden, waardoor de bewoners beter beschermd zijn. De hoofdstad heet Amaurotum, afgeleid van het Griekse woord voor 'duister' of 'schimmig'. Deze stad ligt aan de rivier de Anydros, van het Griekse 'geen water'. In totaal zijn er vierenvijftig steden – Engeland had drieënvijftig counties + Londen –, die alle even groot zijn en dezelfde wetten en gewoonten hebben. Elke stad bestaat uit vier wijken. In het midden is een markt waar iedereen kan halen wat hij nodig heeft. Op het platteland zijn alleen hoeven, waar de bewoners – die overigens allen een vak hebben geleerd – om beurten moeten werken in de landbouw en de veeteelt. Iedereen hoeft maar zes uur per dag te werken. Dat lijkt niet zo veel, maar omdat ook vrouwen werken – wat in More's tijd geen vanzelfsprekendheid was – is de arbeidsproductiviteit hoog. Vrouwen zijn trouwens wel werkzaam in de minder zware vakken; ze werken bijvoorbeeld met linnen en wol. Raphael drijft de spot met andere landen: daar doen vrouwen niets terwijl ze toch de helft van de bevolking uitmaken.

Democratie ten top

De regeringsvorm van het eiland is democratisch. Een groep van dertig families kiest een magistraat. Deze magistraten kiezen op hun beurt een vorst uit een viertal dat door de bevolking is voorgedragen. Buiten de volksvergaderingen worden geen beslissingen genomen. Helaas worden de criteria niet aangegeven op grond waarvan bepaalde personen wel en andere niet worden gekozen. Wat ook democratisch aandoet, is het feit dat iedereen dezelfde kleding draagt, als een soort uniform. Iedere familie (waarschijnlijk de vrouwen) maakt haar eigen kleding. Er is alleen onderscheid tussen mannen en vrouwen en gehuwden en ongehuwden. Men draagt

zijn kleren tot ze versleten zijn. Het democratisch gehalte van de samenleving in Utopia verhindert echter niet dat er ook slaven zijn: het zijn mensen die door een misdrijf tot slavernij zijn vervallen of die elders ter dood zijn veroordeeld en door de utopianen zijn 'opgekocht'. Zij werken bijvoorbeeld in slachterijen, die buiten de stad liggen, en in andere beroepen die vuile handen noodzakelijk maken.

De kern van het sociale leven is het gezin. Meisjes worden uitgehuwelijkt en gaan vervolgens bij de familie van hun man wonen. Interessant is het gegeven dat voor het huwelijk man en vrouw naakt aan elkaar worden vertoond, zodat niet na de trouwerij verborgen gebreken aan het licht komen. Als gezinnen te groot worden, moeten de 'overtollige' leden verhuizen naar 'onderbezette' families. Veel wordt er gezamenlijk gedaan. Op vaste tijden eten de mensen in grote hallen; de vrouwen koken bij toerbeurt. Men mag wel in zijn

'In het verdedigen van bondgenoten zijn zij feller dan wanneer het om eigen aangelegenheden gaat.'

eigen huis eten, maar dit wordt niet aangemoedigd. Voor het eten wordt een of andere moralistische tekst voorgelezen, na het eten is er tijd voor ontspanning, maar gokken is volstrekt uit den boze!

Zeer positief doet aan dat de utopianen een afschuw hebben van oorlog. Ze vinden het beter om gezanten uit te wisselen in geval van een geschil. Als het echt niet anders kan, zijn ze overigens wel bereid om te vechten; daartoe trainen zij op vastgestelde dagen. In het verdedigen van bondgenoten zijn zij feller dan wanneer het om eigen aangelegenheden gaat. Zij lossen die liever zonder bloedvergieten op en daarbij zijn zij zelfs niet vies van omkoperij. Het laatste gedeelte van deel twee gaat over de godsdienst op het eiland. Er zijn verschillende godsdiensten, maar de meeste mensen vereren één opperwezen, dat zij vader noemen. Toen ze echter hoorden van de christelijke religie bekeerden velen zich geestdriftig. Helaas was er één enthousiasteling, zo vertelt Raphael, die na zijn doop alle andere godsdiensten begon te veroordelen. Uiteindelijk werd hij gearresteerd, niet zozeer omdat hij de andere religies minachtte, maar omdat hij op die manier onrust onder het volk veroorzaakte. Later zou dit voor More haast het ernstigste kritiekpunt zijn op de aanhangers van Luther: zij veroorzaakten onenigheid, scheuring, chaos. Ten slotte komt More zelf aan het woord. Hij zegt dat hij nogal wat van de beschreven

Houtsnede
door Ambrosius
Holbein voor een
uitgave van
Utopia uit 1518.
Linksonder Rap-
hael Hythlodæus,
die het eiland
beschrijft.

instituties absurd vindt, vooral het fundament van de utopiaanse maatschappij: alles gemeenschappelijk en een economie zonder geld. Dat ondermijnt toch alle pracht en praal die het ware sieraad van een gemeenbest zijn! Maar, voegt hij eraan toe, ik hield maar mijn mond, want ik was er niet zeker van of Raphael tegen kritiek zou kunnen.

Ideaal of nachtmerrie?

Niet alle aspecten van de utopiaanse maatschappij konden in het bovenstaande aan de orde komen, maar duidelijk is dat aan 'de ideale staat' zoals More die schetst nogal wat bezwaren kleven. Meest in het oog springend is dat hier sprake is van een volstrekt gelijkgeschakelde samenleving, waar het ideaal discipline is, niet vrijheid, al zijn beide begrippen niet absoluut tegengesteld. Vond More Utopia een ideale plek? Hoewel hij zich daar

niet expliciet over heeft uitgelaten, kunnen we er redelijk zeker van zijn dat hij niet in Amaurotum of in één van de drieënvijftig andere steden of op het Utopiaanse platteland had willen wonen. In Utopia heerst weliswaar de vrede en rust die in het West-Europa van zijn dagen ver was te zoeken, maar uit de manier waarop More deze alternatieve maatschappij tekent, blijkt wel dat hij er zich van bewust was dat deze niet realiseerbaar en ook niet leefbaar is. De verveling waardoor More werd gekweld toen hij enige weken werkeloos moest doorbrengen, lijkt namelijk ook in Utopia te hebben toegeslagen. De uitgevers van de Latijnse tekst – in het betreffende deel van de Complete Works uit 1964 – menen zelfs dat het Genève van Calvijn frivool genoemd kan worden in vergelijking met dat eiland! En Richard Marius schrijft lapidair in zijn More-biografie uit 1984: 'Hij (More) vertelt ons dat de Utopianen doorgaans vrolijk zijn; wij vragen ons af waarom'. More wilde met deze tekst, die meer succes had dan hijzelf waarschijnlijk had durven dromen, enerzijds laten zien dat er nogal wat schort aan de begin zestiende-eeuwse samenleving, maar dat anderzijds een ideale maatschappij alleen maar kan bestaan als alle mensen gelijk zijn, iets wat per definitie onmogelijk is en ook onwenselijk.

Blijft over dat het begrip utopia – op Google meer dan 24 miljoen hits – hedentendage uitsluitend een positieve connotatie heeft, van 'Alles voor uw huisdier: diertotaal Utopia' tot 'schoonheidssalon Utopia' of het 'Utah Telecommunication Open Infrastructure Agency'. Misschien wel het meest in de zin van Thomas More zelf lijken mij de 'Utopia stormtenten'. Hij vond immers dat men het schip niet moest verlaten in een storm, omdat men de winden niet onder controle kon krijgen. En zo is het precies: mensen zullen nooit volmaakt worden en daarom moet men het doen met de talenten die men heeft. Het heeft geen zin het schip in de steek te laten om op zoek te gaan naar een ideale staat.

VERDER LEZEN:

- *Utopia*, nieuwe editie van C.H. Miller (New Haven etc. 2001).
- Ackroyd, P., *The Life of Thomas More* (Londen 1998).
- Chambers, R., *Thomas More* (Londen 1935).
- Marc'hadour, G., *Thomas More, un homme pour toutes les saisons* (Parijs 1992).
- Marius, R., *Thomas More* (New York 1984).
- Reynolds, E., *Thomas More and Erasmus* (Londen 1965).